

БАР'ЯХТАР

Віктор Григорович — академік НАН України, почесний директор Інституту магнетизму НАН України та МОН України

З ПОВАГОЮ ДО ТАЛАНТУ

До 70-річчя академіка НАН України

В.П. Семиноженка

9 червня 2020 р. виповнюється 70 років знаному українському вченому в галузі фізики, матеріалознавства та нанотехнологій для біомедицини, відомому громадському і політичному діячеві, двічі лауреату Державної премії України в галузі науки і техніки (1992, 2000), заслуженому діячу науки і техніки України (2008), лауреату премії імені В.І. Трефілова НАН України (2010), генеральному директору Науково-технологічного комплексу «Інститут монокристалів» НАН України, голові Північно-Східного наукового центру НАН України і МОН України, України доктору фізико-математичних наук (1984), професору (1988), академіку НАН України (1992) Володимирі Петровичу Семиноженку.

«З повагою до таланту» — саме так наш видатний колега Микола Амосов підписав одну зі своїх останніх книг, подаровану моєму учневі, колезі по Академії наук і, без сумнівів, дуже талановитій людині — Володимирі Петровичу Семиноженку.

Упродовж майже 55 років мені близька ця людина — і як учень, і як співавтор, і як вчений. З ним мене поєднують погляди на науку, на життя, на світові процеси, на майбутнє нашої країни. Мені важко згадати, в який конкретно момент це було, але точно пам'ятаю, що познайомився з Володимиром Петровичем у середині 1960-х років, коли він був учнем однієї з найкращих шкіл Радянського Союзу — харківської фізико-математичної школи № 27. До створення цього навчального закладу доклали зусиль такі видатні вчені, як академіки Володимир Олександрович Марченко, Олексій Васильович Погорелов, Наум Ілліч Ахієзер.

І ось мене, співробітника Харківського фізико-технічного інституту, доля звела з одним із найкращих учнів цієї школи — Володею Семиноженком. Школа була спеціалізованою, в ній були лише 9-ті й 10-ті класи. Займатися з Володею ми почали з кінця 9-го класу, а вже в 10-му класі він засвоїв майже весь університетський курс загальної фізики. Ці успіхи і наше спілкування, напевно, й зумовили його подальший вибір професії — він став студентом фізико-технічного факультету Хар-

Володимир Петрович Семиноженко

ківського державного університету і, відповідно, молодшим представником видатної школи теоретичної фізики Л.Д. Ландау.

Ще на четвертому курсі університету Володя виконав роботу, яку було опубліковано в одному зі всесоюзних наукових журналів, а тому питань з практикою і дипломною роботою не виникало. Так, на рік раніше від зазвичай встановленого терміну В.П. Семиноженко почав працювати в Харківському фізико-технічному інституті стажистом-дослідником у відділі Олександра Ілліча Ахієзера, в моїй лабораторії. І вже за два роки, у 1974 р., він захистив кандидатську дисертацію.

Це був період бурхливого розвитку фізики у світі загалом і в СРСР зокрема. Науку тоді в країні вважали одним з пріоритетів, і, зрозуміло, такі часи завжди сприяють становленню талановитих учених. Тому не дивно, що молодого, 25-річного, кандидата фізико-математичних наук В.П. Семиноженка було запрошено з усною доповіддю на міжнародну конференцію з фізики низьких температур LT-14, яка проходила у Фінляндії.

Мені особливо запам'яталося, з якою енергією і ентузіазмом Володимир Петрович підходив до постановки нових завдань, причому не лише за моєї участі, а й самостійно. Згадаю тут тільки найяскравіші напрями його наукових інтересів. Це роботи, присвячені спектрам спінових хвиль, релаксаційним процесам у надпровідниках, кінетичним явищам у конденсованих середовищах, створенню нових підходів до вивчення нерівноважних станів багато-частинкових систем у сильних зовнішніх полях. Його огляд у журналі «Physics Reports», що вийшов окремим виданням у 1982 р., й досі широко цитують у світі.

Зазвичай неординарні люди не замикаються в одній лише сфері діяльності. У молодості Володимир Петрович активно займався громадською роботою, мав широке коло спілкування, що дало йому змогу набути перший досвід і заклало основу для майбутньої успішної науково-організаційної та державної діяльності. А першим кроком на цьому шляху стало обрання В.П. Семиноженка головою Харківської

З видатними фізиками — академіками АН УРСР Б.І. Веркіним і І.М. Ліфшицем. Фінляндія. 1975 р.

Виступ у парламенті. 2000 р.

Засідання Українського форуму за участю Президентів України Л.Д. Кучми та Л.М. Кравчука. 2006 р.

З президентом НАН України Б.С. Патонем під час Загальних зборів НАН України. 2006 р.

З учителем, академіком НАН України В.Г. Бар'яхтаром. 2005 р.

міської ради молодих вчених і фахівців та членом Республіканської ради молодих вчених.

Безумовно, така активна позиція не залишилася непоміченою, і в 1985 р. молодого доктора фізико-математичних наук (докторську дисертацію він захистив на рік раніше) запросили на посаду генерального директора Всесоюзного науково-виробничого об'єднання «Монокристалреактив», директора Всесоюзного науково-дослідного інституту монокристалів, скінтіляційних матеріалів і особливо чистих хімічних речовин Міністерства хімічної промисловості СРСР. У той період це було провідне науково-виробниче об'єднання, яке спеціалізувалося в галузі функціональних матеріалів, зокрема лазерних кристалів, оптичних конструкційних матеріалів, оптичної кераміки, скінтіляційних матеріалів і цілої низки позицій у малотоннажній хімії. НВО «Монокристалреактив» забезпечувало науково-технологічний супровід великих промислових підприємств по всій країні, які випускали продукцію за технологіями, створеними в Харкові: лазерні вироби — у Ставрополі, оптичну кераміку — в Ленінграді, скінтіляційні матеріали — в Сибіру, ювелірні корунди — у Вірменії.

Якраз у цей період і проявився яскравий організаторський таланти В.П. Семиноженка. Завдяки його зусиллям «Монокристалреактив» перетворився з типової промислової організації на потужний науково-технологічний комплекс. Достатньо сказати, що до його приходу в НВО не було навіть ради із захисту кандидатських дисертацій, не було жодного лауреата Державної премії, та й докторів наук налічувалося лише кілька осіб. Після того, як підприємство очолив представник Академії наук УРСР, його науковий рівень значно підвищився. У цьому Володимир Петрович дуже допомогли тісні контакти з ученими і науковцями зв'язки з багатьма організаціями як української, так і союзної академії.

Така успішна кар'єра якоюсь мірою навіть заважала йому. Це було пов'язано з постійним тиском на нього щодо переходу на державну і партійну роботу. Однак принципова позиція

З колективом Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України. 2014 р.

В.П. Семиноженка і дієва підтримка Бориса Євгеновича Патона допомогли йому залишитися в науці.

У цей період В.П. Семиноженко став представником України в Європейському товаристві матеріалознавства (European Materials Research Society – EMRS), одним з керівників Ради з нових матеріалів Державного комітету з науки і техніки СРСР. У 1987 р. його було обрано членом-кореспондентом АН УРСР.

Великим випробуванням для всіх академічних інститутів і, звичайно, для всесоюзних організацій, таких як НВО «Монокристалреактив», стали події після розпаду СРСР у 1991 р. Особливу проблему становила конверсія: чимало організацій зіткнулися з необхідністю переходу від розробок переважно оборонно-промислового характеру на мирну прикладну тематику. В таких умовах найголовнішим завданням великого колективу НВО «Монокристалреактив» на чолі з В.П. Семиноженком стало збереження своїх позицій і насамперед наукового потенціалу, чому значною мірою сприяла успішна інтеграція підприємства в структуру Академії наук України. Ця реорганізація відбулася в 1991 р.

Я пам'ятаю свої неодноразові відвідування НВО «Монокристалреактив», одного разу це було з Борисом Євгеновичем Патоном. Організація змінювалася буквально на очах: будували нові корпуси, реконструювали дослідно-промислову базу, встановлювали нове дослідницьке обладнання, створювали нові відділи, використовували всі сучасні форми наукової організації. Так, спочатку об'єднання реорганізували в академічний науково-технологічний концерн для більш ефективного зв'язку науки і виробництва, а згодом — у Науково-технологічний комплекс «Інститут монокристалів», який до 2014 р. вже мав у своєму складі 7 юридичних структур з єдиним керівництвом і єдиною науково-технічною політикою.

Зараз ми говоримо про реформи частіше з негативним відтінком, але я думаю, що ті реформи, що відбувалися в організації, якою керує Володимир Петрович, можна розглядати як пілотні, і багато з них бажано було б переймати і переносити на нинішню діяльність НАН України.

Складні для науки 1990-ті роки спонукали Володимира Петровича, не пориваючи зв'язку з науковою сферою, піти в політику. Пам'ятаю,

Підписання договору про науково-технічне співробітництво з ЦЕРН. Женева. 2013 р.

Обговорення результатів досліджень щодо створення ІФА-тестів для діагностики COVID-19. Київ. 2020 р.

ми багато про це говорили, радилися, і Борис Євгенович Патон гаряче підтримав ідею обрання до парламенту України, з тим, щоб зайнятися законодавчою діяльністю в інтересах всієї науки і нашої Академії.

В.П. Семиноженка було обрано народним депутатом від того самого харківського виборчого округу, в якому двічі обирався Євген Оскарович Патон, а також наші видатні учні-кібернетики Віктор Михайлович Глушков і Володимир Сергійович Михалевич. Гадаю, це глибоко символічно, що саме таким чином було підтримано традицію «найнауковішого» округу, розташованого в Дзержинському, а

нині — Шевченківському районі міста Харкова. Згодом Володимир Петрович ще двічі обирався в цьому окрузі.

Мені відомо, що в 1994 р., відразу після обрання Президентом України, Л.Д. Кучма запропонував об'єднати Держкомітет з науки і техніки України та Міністерство освіти у Міністерство освіти і науки України й запросив Володимира Петровича очолити його. Однак він уже тоді мав дещо інші погляди: вважав, що необхідно створити Міністерство науки і технологій і Міністерство освіти, а тому питання було відкладено.

У 1995 р. на всеукраїнському форумі «Майбутнє науки — майбутнє України» В.П. Семиноженко виступив як один з авторів Концепції розвитку української науки, в якій, зокрема, пропонувалося створити Міністерство України у справах науки і технологій. У 1996 р. це відомство було засновано Указом Президента України, і саме Володимир Петрович очолив його.

Період з 1996 по 1998 р. багато хто називає «золотим часом» для української науки: почало збільшуватися фінансування, з'явилися нові державні науково-технічні програми, було відновлено діяльність Державного інноваційного фонду, Міністерству науки і технологій підпорядковано Державне агентство України з авторських і суміжних прав (ДААСП) і Всеукраїнське агентство авторських прав (ВААП), мережу регіональних центрів науково-технічної інформації, які об'єднали з регіональними інноваційними підрозділами. За Конституцією України в редакції, яка діяла до 1996 р., В.П. Семиноженко входив до «вищої ліги» міністрів — до складу Президії Кабінету Міністрів України. Тобто почала формуватися цілісна система, яка дозволяла реалізовувати єдину науково-технологічну та інноваційну політику в Україні. Який величезний контраст з нинішнім станом справ щодо місця науки в центральних органах влади!

На рубежі 1998 р., напевно, найголовнішою була проблема недостатнього законодавчого забезпечення науково-технічної діяльності, і В.П. Семиноженко зробив рішучий крок, без-

прецедентний для сучасної політичної діяльності: він залишає міністерство, знову йде по «науковому округу» Харкова на вибори до парламенту і очолює Комітет Верховної Ради України з питань науки і освіти.

Саме в цей період і було прийнято найважливіші закони для збереження української науки. На першому місці, безумовно, новий Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність», який багато хто називав «законом про наукові пенсії». Як мені зізнавався потім Володимир Петрович, на нього велике враження справила моя розповідь після відвідин Канади про те, що там вчені отримують пенсію, яка становить 80–90% від середньої зарплати. Такі норми й було закладено ним у новому законі. Без перебільшення можемо сказати, що наукові пенсії допомогли цілому поколінню українських вчених. Безпрецедентний закон про технопарки, який Володимир Петрович провів через парламент, належить до тієї самої категорії. На жаль, у 2005 р. цей закон було скасовано.

Пізніше, з огляду на його багатий політичний досвід, В.П. Семиноженка знову запросили до Уряду, вже на посаду віцепрем'єр-міністра. Тоді вперше сфера відповідальності «гуманітарного» віцепрем'єра, крім традиційних вже напрямів науки, освіти, медицини і культури, охоплювала всю соціальну сферу.

Дуже багато часу знадобилося б, щоб перелічити всі заслуги ювіляра в державній і громадській діяльності. Зазначу лише, що його тричі призначали віцепрем'єр-міністром, тричі він обирався до парламенту, широко відома його діяльність як голови Української федерації вчених та голови суспільно-політичного об'єднання «Український форум», який був найбільш значущим суспільним рухом у 2005–2010 рр.

В.П. Семиноженко був ініціатором і керівником цілої низки державних науково-технічних програм: з розвитку мікро- та оптоелектронних технологій, з розроблення новітніх технологій створення вітчизняних лікарських засобів для охорони здоров'я людини, зі створення вітчизняних зразків медичної техніки, з інформатизації. Завдяки його зусиллям на по-

Наукові пікніки у Харкові збирають понад 20 тис. відвідувачів. 2016 р.

З молодими вченими на виставці «Науковий плакат». Харків. 2018 р.

саді голови Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України було делеговано кириличний домен .укр, а в 2013 р. наша країна підписала Угоду про асоційоване членство в Європейській організації ядерних досліджень (ЦЕРН).

Дуже важливо, що Володимир Петрович, займаючись своєю традиційною науковою тематикою, завжди сміливо береться за нові напрями. Це, наприклад, дослідження в галузі нанобіомедицини, вивчення впливу наночастинок як антиоксидантів і прооксидантів, створення ПЛР- і ІФА-тестів для діагностики поширених інфекційних захворювань і, зокрема, ІФА-тес-

тів для діагностики COVID-19. До речі, Україна стала п'ятою країною у світі, де було створено ці тест-системи.

З 1992 р. В.П. Семиноженко — беззмінний керівник регіонального Північно-Східного наукового центру НАН України і МОН України. Про його діяльність у Харківському регіоні можна сказати дуже багато — це і збереження Будинку вчених, і розроблення та реалізація регіональних програм розвитку Харківської області, і популяризація науки (наукові пікніки, наукові квести, телепередачі, лекції вчених у школах, видання книг для школярів, зокрема про історію Харкова як науково-технічного і культурного центру тощо).

Victor G. Baryakhtar

Institute of Magnetism of NAS and MES of Ukraine (Kyiv)

WITH RESPECT FOR TALENT

To the 70th anniversary of Academician of NAS of Ukraine V.P. Semynozhenko

June 9, 2020 marks the 70th anniversary of the famous Ukrainian scientist in the field of physics, materials science and nanotechnology for biomedicine, famous public and political figure, two-time winner of the State Prize of Ukraine in Science and Technology (1992, 2000), Honored Worker of Science and Technology of Ukraine (2008), laureate of the Trefilov Prize of NAS of Ukraine (2010), Director General of the Scientific and Technological Complex Institute of Single Crystals of the NAS of Ukraine, Head of the Northeastern Scientific Center of the NAS of Ukraine and MES of Ukraine, Doctor of Physical and Mathematical Sciences (1984), Professor (1988), Academician of the NAS of Ukraine (1992) V.P. Semynozhenko.

Його публіцистична діяльність не обмежується лише спеціальними монографіями. Широко відомі його праці з інноваційної економіки (в співавторстві з В.М. Гейцем і А.С. Гальчинським), з різних питань економічного і соціально-політичного розвитку України.

Він часто присутній на телебаченні і в ЗМІ, де активно захищає інтереси української науки і обстоює інноваційний шлях розвитку України.

Впевнений, його знання, досвід і талант дозволять зробити ще багато великих справ на благо всієї української науки і нашої Академії. Думаю, я не помиляюся, як не помилився в ньому більш ніж 55 років тому.